

УДК 811.161.2'01'42'141

С. В. Грицина

СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКОГО РАННЬОБАРОКОВОГО ПАНЕГІРИКА

Статтю присвячено висвітленню найпоказовіших особливостей ранньобарокового панегіричного жанру, зумовлених соціокультурними та внутрішньомовними чинниками.

Ключові слова: раннє бароко, панегірик, стильові домінанти, староукраїнська літературна мова першої половиниXVII ст.

Період бароко - суперечливий і неоднозначний в історії світової культури як із погляду характерних для барокової естетики «поєднань непок'єднуваного», так і вивчення цієї культурно-історичної епохи. Одними з найперших досліджень бароко є мистецтвознавчі праці західноєвропейських дослідників Г. Вельфліна [1] та К. Гурліта. Першим дослідником, який виявив феномен українського бароко,

був Д. Чижевський [10]; цей напрям дослідження продовжували Д. Наливайко [4], Л. Ушкалов [9], А. Макаров [3], І. Ісиченко [2] та ін. Функціонально-стильовий аспект вивчення староукраїнської літературної мови, представлений у працях В. Русанівського, В. Німчука, В. Передрієнка [7; 5; 6] та ін., становить основу для лінгвопоетичних студій українського бароко.

Раннє бароко неодноразово було предметом дослідження мистецтвознавців, істориків літератури, культурологів, лінгвістів, проте праць, присвячених дослідженню українського мовного бароко, зокрема ранньобарокових панегіриків, недостатньо, що й зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є визначення стильових домінант українського ранньобарокового панегірика кінця XVI - початку XVII ст.

Для реалізації визначеної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати лінгвопоетичні особливості барокового тексту, виявити специфіку панегіриків періоду раннього бароко.

Об'єкт дослідження - процес творення ранньобарокового тексту в староукраїнській літературній мові; предмет - визначення стильових домінант українського ранньобарокового панегірика, зумовлених соціокультурними та внутрішньомовними чинниками.

Батьківщиною бароко вважають Італію, де його риси з'являються вже в середині XVI ст. Зокрема, Г. Вельфлін моментом зрілості нового стилю в Європі вважає 1580 рік. [1, с. 4]. Барокові риси в українських текстах простежуються вже наприкінці XVI ст. Одним із поштовхів до формування ранньобарокових текстів на українських землях стала Берестейська унія 1596 р., що спричинила появу полемічних творів і запозичення західного досвіду українськими книжниками.

Прикметно, що, з'явившись на українських землях в останні десятиліття XVI ст., бароковий текст повноправно функціонує впродовж наступних двох століть, а отже, це доводить істотність його впливу на культурну історію українського народу і підтверджує лінгвістичну перспективу вивчення українського мовного бароко.

Відомо, що бароко - стиль, який прагнув до естетичних проявів не лише на рівні форми, але й у змістовому плані. Естетика барокової форми виявлялась в курйозності, орнаментальності та різноманітних оздобленнях, що безпосередньо поєднувалися зі змістом. «Поєднання непоєднуваного» досягалося тонкою грою вторинних смислів, багатоманітністю використання різних стилістичних фігур і тропів, якими були переповнені барокові тексти. Художні засоби увиразнювали зміст, декорували канву тексту. Відображенням ранньобарокової свідомості автора є процес творення староукраїнського тексту, помережаного церковнослов'янськими, полонізмами, грецизмами, нові поєднання яких поповнювали барокову неологію.

На нашу думку, аналіз барокових текстів із позицій лінгвопоетики акцентує увагу на естетизації барокового тексту, що увиразнюється у специфічному для цієї культурно-історичної епохи використанні різних фігур і тропів, символів та образів, які в індивідуально-авторській інтерпретації набувають нових барокових значень, відображаючи символічне сприйняття світу ранньобароковою особистістю. Варто також наголосити на прийомі поєднання античних і християнських образів, духовного і світського елементів, що є прикладом ранньобарокових антиномій.

На основі оригінальних стародруків і видань староукраїнських текстів кінця XVI - першої половини XVII ст., зокрема «Всезбірки передмов до українських стародруків» Ф. Титова [8], збірки української поезії цього періоду, упорядкованого В. П. Колосовою та В. І. Кречетом та ін., окреслюємо корпус текстів панегіричного жанру, які належать до ранньобарокових. Серед найперших панегіриків, написаних староукраїнською мовою, - «Просфонима» 1591 року, присвячена львівським братством митрополиту Михайлу Рогозі; панегірик 1618 року - «Візерунок цнот о. Єлисея Плетенецького», написаний Олександром Митурою. Змістовим наповненням відрізняється від попередніх посмертний панегірик «Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича (1622 р.). Розквіт раннього бароко репрезентований панегіриками 30-х років XVII ст., присвячених Петру Могилі: «Імнологія» 1630 р., «Євхаристиріон» Софронія Почаського 1632 р. та «Евфонія» 1633 р.

Структурна канва панегіриків неоднорідна, оскільки становить поєднання багатьох віршів, кожен з яких часто має окрему назву та іншого автора в загальних межах панегірика, що не порушує зміст і структуру тексту, поєднаних спільною тематикою.

Прагнучи до декоративності форми та оздоблення змісту, автори вдаються до прийому поширення назви тексту, що містить коротку анотацію, де зазначаються ім'я та статус особи, якій присвячений панегірик, автор (чи колектив авторів), дата та місце друку (найчастіше - це Лаврська друкарня).

Зважаючи на статус грецької мови на помежів'ї століть, цілком зрозумілим є наявність у назвах панегіриків грецьких слів з поясненням їх староукраїнською мовою: «ΠΡΟΣΦΟΝΙΜΑ (привИт)» (Просф., 137), «ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ альбо вдячність» (Свх., 239).

Утвердження жанру панегірика, метою якого є возвеличення особи, вказує на тяглість ренесансного антропоцентризму, який не абсолютизується, зважаючи на церковно-християнський контекст доби.

За польською традицією обов'язковим елементом першої частини панегірика є графічне зображення герба особи, якій присвячено панегірик, а також вірш на герб визначного роду. Окрім герба, до декоративних елементів панегіриків відносимо також різноманітні малюнки та орнаменти на тему панегірика, що уособлюють прагнення ранньобарокових текстів до наочності.

Характерною домінантою панегіриків кінця XVI - початку XVII ст. є вихваляння чеснот оспівуваних осіб, наголошуючи на їх набожності та вірності християнській церкві, поряд з якими возвеличуються мирські заслуги, що є відображенням ранньобарокової дихотомії «церковне - світське». Так, автор «Просфоними» звертається до Михайла Рогози, використовуючи метафору та протиставлення: *Правда и чловеколюбіє твои воз справуєт, а справедливостъ браздами шафуєт; Возлюбил еси, отче, справедливостъ святую, маєш в ненависти безбожностъ проклятую* (Просф., 139). Возвеличуючи фундатора Києво-Могилянського колегіуму, Софроній Почаський використовує риторичне звертання: *Фундаторе цних наук, отче превелебний!* (Свх., 245). В оспівуванні чеснот автори нерідко використовують гіперболу, як от Олександр Митура, характеризуючи о. Єлисея Плетенецького: *Цноты*

твои, о отче, всему секту явны (Віз.Цн., 226); *Же нким не погордиш, ехх в ласце ховаєш, с каждым пенкне рад живеш, и теж в любви маєш* (Віз.Цн., 227).

Одним з панегіриків, що відображають дихотомію «фізичне - духовне» є «Просфони́ма»: *Прагнула тя душа наша, прагнули тя и кости мои* (Просф., 139). Для характеристики Петра Могили автор «Євхаристиріона» поєднує образи міфічного титана та отця церкви: *Пречеснійший наш отче, Прометейом званий* (Євх., 244), що є прикладом ранньобарокової дихотомії «античне - християнське».

Поряд із возвеличенням особи, якій присвячений панегірик, обов'язковим у текстах є возвеличення Бога, часто підкреслене епітетом «всесильний»: *О божє, который нкмаєш ничогоровного собх,..... всесильный божє* (Просф., 141).

Органічним є вплетення у текст панегірика цитат зі Святого Письма («Матвей глава 5, зачало 11. Тако да просвктитя сеһт ваи пред человкки, яко да видят ваша добраа дкла, и прославят отца вашого иже на небесех» (Віз.Цн., 223); «И не бранкте, - рече Христос, - пріходити дктєм не бранкте, но благочиньно коснутися их ко мнк прієодһте» (Просф., 144), притч (*А чему ж ся не боиш? Бо єст фундованый на камени, не пксу: от бога презряный* (Віз.Цн., 224), постійно наголошуючи на стійкості у вірі та побожності возвеличуваних осіб.

Уже на початку епохи бароко з'являється нове потрактування концепту смерті, що особливо актуалізується в погребальних панегіриках. Так, Касіян Сакович у «Віршах на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» наголошує на швидкоплинності життя людини: *А умирати в каждый час будьте готовы* (Вір., 337); *По прожну фрасует ся всяк живый человкк, Поневаж короткій єсть его на сеһтһ вкк* (Вір., 326). Разом із цим у тексті присутній мотив марності земного фізичного життя (*Богатство, мудрость, слава, сила - все преходить, Нкчого ся тривалого въ Мһрһ не находитъ* (Вір., 326) та необхідності підготовки душі для життя вічного.

Середньовічний компонент присутній в есхатологічних мотивах, що зокрема наявні в «Просфони́мі»: *Антихрістов приход близько чуйте, Противу вопросов отєһти готуйте* (Просф., 144).

Ранньобарокові автори часто додають афористично-дидактичні вкраплення в панегіричні тексти: *Быстрость, -мовить бог, - гамуйте, а пилно ся присмотруйте* (Просф., 141), авторські афоризми зустрічаємо і в «Євхаристиріоні»: *Бо слава, високо літаючи, високо сідаєт* (Євх., 241); *Хто не глупий, заж не тот, що не мовить слова?* (Євх., 243).

У панегіриках періоду раннього бароко вже зустрічаємо популярний і надалі образ саду та споріднені образи коріння, квітів, дерев: *Корень злобы невкріє, Из него же еси звіріє Єретиков израстають* (Імн., 363). Також досить частотним є образ води, що дублюється в образах моря, річки, джерела: *Иже от пересохшаго источника жажьды устудитися* (Просф., 142), *Збыт быстропрудный бкг свій будет справовати по мору необешлом* (Віз.Цн., 224).

Отже, раннє бароко, що охоплює часові межі кінця XVI - першої половини XVII ст., увібрало в себе деякі особливості попередніх епох, зокрема середньовіччя та ренесансу, доповнивши їх новими оригінальними рисами стилю. Стильовими домінантами українського ранньобарокового панегірика є наскрізна символічність тексту, що вказує на особливість культурно-історичного сприйняття світу; прагнен-

ня до естетизації формозмісту, що відображає орнаментальність і функціональну специфіку панегіриків, увиразнену стилістичними фігурами та тропами, найчастотнішими з яких є метафора, гіпербола та оксюморон; афористичність, що межує з дидактизмом; антропоцентричність, що повністю відповідає жанрові панегірика, яка, проте поступається духовному елементові; вербалізована присутність дихотомій («фізичне - духовне», «античне - християнське», «церковне - світське», «земне - небесне»).

Список умовних скорочень назв джерел

- Віз.Цн. - «Візерунок цнот Єлисея Плетенецького» О. Митури // Українська поезія. Кінець XVI - початок XVII ст. / упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. - К : Наукова думка, 1978. - С. 223-227.
- Вір. - «Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного» К. Саковича // Українська поезія. Кінець XVI - початок XVII ст. / упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. - К. : Наукова думка, 1978. - С. 322-338.
- Свх. - «Євхаристиріон» С. Почаського // Українська література XVII ст. / За ред. О. В. Мишанича. - К : Наукова думка, 1987. - С. 239-256.
- Імн. - «Імнологія» П. Беринди, Т. Земки та ін. // Українська поезія. Кінець XVI - початок XVII ст. / упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. - К : Наукова думка, 1978. - С. 359-366.
- Просф. - «Просфонима» Анонім // Українська поезія. Кінець XVI - початок XVII ст. / упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. - К : Наукова думка, 1978. - С. 137-144.

Література

1. Вельфлін Г. Ренесанс і бароко / Г. Вельфлін. - СПб., 1913, - 164 с.
2. Ісіченко Ігор, *Архиепископ*. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII - XVIII ст.): [навч. пос. для студентів вищих навч. закладів] / Архиепископ Ігор Ісіченко. - Львів : Святогорець, 2011, - 568 с.
3. Макаров А. Світло українського бароко / А. Макаров. - К : Мистецтво, 1994. - 288 с.
4. Наливайко Д. Українське бароко / Д. Наливайко. - К. : Акта, 2004. - Т. I. - 632 с.; Т. II. - 411 с.
5. Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст. / В. Німчук. - К : Наукова думка, 1985. - 223 с.
6. Передрієнко В. А. Теоретичні проблеми вивчення системи живої української мови другої половини XVII - XVIII століть / В. А. Передрієнко // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. - К : Київський університет, 2001. - Вин. 2. - С. 46-55.
7. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підручник] / В. М. Русанівський. - К. : АртЕк. - 392 с.
8. Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI - XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків / Ф. І. Титов. - К. : Друкарня Української Академії Наук, 1924. - 546 с.

9. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Л. Ушкалов. - К. : Факт - Наш час, 2006. - 284 с.

10. Чижевський Д. Українське літературне бароко : Вибр. праці з давньої л-ри / Д. Чижевський. - К. : Обереги, 2003. - 576 с.

Grytsyna S. V. Style dominants of the Ukrainian early baroque panegyric

The article is devoted to the most notable features of the early baroque panegyric genre, caused by socio-cultural and intralingual factors.

Key words: early baroque, panegyric, style dominants, the old-Ukrainian language of the first half of the XVII century.

Грицына С. В. Стилиевые доминанты украинского раннебароккового панегирика

Статья посвящена анализу показательных особенностей раннебароккового панегирического жанра, обусловленных социокультурными и внутриязыковыми факторами.

Ключевые слова: раннее барокко, панегирик, стилиевые доминанты, староукраинский литературный язык первой половины XVII века.